

*As cruces de pedra
no Rianxo de Castelao*

Milagros Torrado Cespón

Doutora en Filoloxía inglesa, profesora titular en Ciencias da Educación UNIR e escritora

Roque Brandón Torrado

Fotógrafo

Os traballos sobre as cruces de pedra mostráronnos a ese Castelao máis etnógrafo e menos político. Para o peche deste 75 aniversario do seu pasamento, decidimos facer unha viaxe por eses camiños que el percorreu hai ao redor de cen anos debuxando, rexistrando e recollendo historias que se lles atribuían ás cruces do seu Rianxo natal. Son eses, agora, uns camiños moi diferentes nos que o asfalto gañou a partida á terra e o progreso mal organizado non respectou o patrimonio nalgúns casos. Outros caeron no abandono silencioso do esquecemento.

Fala Castelao da cruz, tanto como símbolo precristián como cristián, relacionando o primeiro coa representación da figura humana (Rodríguez Castelao, 1950/1975). Engadimos que non se pode atribuír un significado cristián á cruz que acompaña a Isis e Osiris nas súas representacións séculos antes da chegada do cristianismo. No Barbanza, as cruces aparecen xunto a petróglifos galegos co obxectivo de cristianizar un lugar de culto, como podemos ver nos que atopamos nas inmediacións da capela de San Ramón de Bealo (Boiro). Aseguramos, pois, que a cruz é un símbolo protector usado tanto para rituais cristiáns como para outros de orixe pagá nese intento de santificar ou branquear tradicións ancestrais relacionadas co mal de ollo ou a fertilidade.

Cuestións históricas á parte, móvenos tamén a facer este percorrido a carta que asinaba Castelao ao seu envío en 1946 na que dicía que “nin tempo me queda para repasar as coartelas que deixo escritas, nas que, de seguro, ficarán párrafos confusos e conceptos mal enfileirados” (Rodríguez Castelao, 1950/1975, p. 177). É, pois, esta, unha viaxe polos recunchos do concello de Rianxo para tentar resolver misterios como o do adro de Asados, a desaparición da cruz

do pazo de Calote, ou as láminas co nome repetido ou cambiado. Vede este percorrido coma unha iniciación ao traballo de campo dun fotógrafo novo que coñeceu a Castelao a través das imaxes, establecendo unha conexión entre quen naceu en 1886 e 2016. Cento trinta anos unidos pola historia en pedra.

Eliximos tamén Rianxo por conectar máis coa orixe de Castelao, de Daniel, ese lugar que o viu dar os seus primeiros pasos. O protagonismo de Rianxo na obra *As Cruces de Pedra na Galiza* é, como era de esperar, notorio, e convidanos inconscientemente a percorrer as parroquias deste concello cunha atención especial. O que miramos, mirouno el e debuxouno con devoción.

Para este artigo non imos seguir a orde de Castelao, senón que faremos un percorrido parroquia a parroquia.

O ARAÑO

Na parroquia do Araño fálanos Castelao de catro cruceiros, xa sexa para describir algunha das súas características ou co debuxo completo. Un dos que goza maior protagonismo é o cruceiro de Outeiro, que data do 1630, situado á beira da estrada que conduce á igrexa parroquial (Rodríguez Castelao, 1950/1975, p. 155, 167, Lámina LX). Del queda Castelao coa representación da Virxe das Angustias (fig. 1) e explica que a Virxe das Angustias é de aparición común nos cruceiros galegos. Fai notar a representación do seu Cristo, tanto por tamaño (lembramos que á súa morte era un home de trinta e tres anos) como polos poucos detalles do seu torso. Noutros cruceiros, coma o de Campo de Pazos que veremos máis adiante, as proporcións son máis realistas, pero non esquezamos o simbolismo que implica o maior

Figura 1. A Virxe das Angustias do cruceiro de Outeiro (O Araño)

Figura 2. Cruceiro do Souto (O Araño)

tamaño da nai. Como o mesmo Castelao di “par’os artistas canteiros Xesucristo sempre é pequeno, sempre é Neno, porque é o Fillo, e os fillos sempre somos pequenos no colo das nosas nais” (Rodríguez Castelao, 1934, p. 24).

Visitamos o hórreo do Araño e proseguimos na procura agora do que Castelao tamén denominou cruceiro de Outeiro (Rodríguez Castelao, 1950/1975, lámina LXXIV) que, grazas aos veciños, sabemos que ao que se refería era ao cruceiro do Souto, preto do rego Batán. O retrato deste cruceiro de capeliña ou loreto feito por Castelao difire moito da imaxe actual. Se ben el representou un cruceiro coa súa cruz e unha imaxe da Virxe co neno acubillados na estrutura, o cruceiro do Souto é agora unha peza arquitectónica esquecida e espoliada que sobrevive agochada nun canaval (fig. 2).

Os cruceiros de loreto parecen ser unha singularidade da nosa comarca relacionada coa piratería, ao fundar o Papa Sixto V a Orde de Nosa Señora do Loreto contra a pillaxe en 1587 (Rodríguez Castelao, 1950/1975). Segundo indica Castelao, isto relaciónase directamente por ser a nosa ría a porta marítima a Santiago de Compostela.

Coas silvas e as estrugas marcadas nas pernas, comezamos a busca do noso seguinte obxectivo: o cruceiro do Pazo de Calote. A descrición da encarga deste cruceiro, segundo recolle Castelao (1950/1975, p. 114), é a dun cruceiro cuberto no adro de Santa María de Nadal, sito neste pazo, e que debía construír o canteiro Xohán Neto, segundo as indicacións de Francisco de Antas Franco, mestre de obras da catedral. Ía ser este un cruceiro espectacular, semellante ao do adro da igrexa Santa María, a Nova de Noia, por valor de 400 ducados, unha cantidade elevada para un tempo no que un cruceiro non superaba os

25. Mais no adro de dita igrexa situada na finca do pazo non nos espera nada parecido. O cruceiro de Santa María de Nadal non é máis ca un fuste na actualidade (fig. 3)

Se Xohán Neto chegou a facer ese cruceiro con palio, non o sabemos. Tampouco se di nada do resto da estrutura que falta. Non obstante, nun dos muros do pazo atopamos unha cruz que podería ser a que o coroaba. (fig. 4)

Figura 3 e 4. Fuste do cruceiro de Santa María de Nadal e cruz con Cristo na fachada do Pazo de Calote

Antes de deixar a parroquia do Araño, achegámonos ata o miradoiro das Miráns, onde está o cruceiro do mesmo nome. Castelao representa un cruceiro de capela que alberga no seu interior unha imaxe da Virxe (Rodríguez Castelao, 1950/1975, lámina LXXI). O cruceiro presenta na actualidade un bo estado de conservación e áchase nun lugar accesible e coidado (fig. 5). Lamentablemente, da imaxe da capeliña só queda o debuxo de Castelao.

Figura 5. Cruceiro das Miráns (O Araño)

ASADOS

A parroquia de Asados supón para os autores deste artigo unha conexión co pasado familiar a través do pazo dos Torrado. Coñecía ben Castelao a simboloxía da familia Torrado-Mariño, xa que é a serea desta última a que inspirou o seu escudo “Denantes mortos que escravos”.

A primeira parada nesta parroquia é no adro da igrexa de Santa María de Asados que, polas cadras de diferentes obras sobre cruceiros (Gulías Lamas, 2015; obaixoulla.gal, sd; Franco, 2023) e a mesma obra de Castelao, é alí onde deberan estar dous cruceiros que Castelao asocia cunha trágica historia. En primeiro lugar, cómpre reproducir esa lenda que recollía de boca dunha anciá desta parro-

quia e publicaba previamente na revista *Nós* (Rodríguez Castelao, 1930, p. 9-10):

Na rectoral de Asados non había medo dos ladróns. Alí nin tan siquera ou-beaban os cans. O cura, con sona de probe e creto de santo, vivía ó amparo de Deus.

Unha noite de inverno bateron fortemente na porta da rectoral. Eran dous homes vestidos ó xeito montañés. O cura brincou do leito e preguntou dend'a fiestra:

–Quen vai?

–Somos dous forasteiros, señor, e queremos que veña confesar a unha muller que vai morrer esta noite.

O pegoreiro de almas non quixo saber máis e n'un decir amén puxo a sotana e saíu pol-a porta. Os forasteiros agardaban no camiño.

–Imos alá, logo. Hai moito que andar?

–Non, señor. A muller está no adro, agardando por vostede. Ela quer que lle poñan todol-os sacramentos denantes de morrer.

O cura, que era un santo, non quixo sospeitar nada ruín, e deixouse levar pol-a súa boa fé. Alí no adro, nas escaleiras do cruceiro, había un bulto de muller, confirmando as verbas dos forasteiros.

O cura achegouse a ela paseniñamente e descubriu a faciana d'unha muller fermosa que choraba...

Qué pasou? Non se sabe. O segredo de confesión tapou a boca do cura. Sábese que o cura de Asados dend'aquela noite xa non foi home.

Ó día seguinte apareceu removida a terra n'un curruncho do adro da eirxa, coma se alí soterraran un difunto n'aquela noite. O señor cura mandou poñer unha cruz enriba da terra e todo finou.

O relato da revista *Nós* inclúe unha fotografía do cruceiro de cruz sinxela e base aparentemente sen chanzos. A calidade da fotografía non permite distinguir detalles con claridade (fig. 6).

Figura 6. O cruceiro sobre a terra removida en Asados (Rodríguez Castelao, 1930, p. 9)

Chegados ao adro da igrexa de Asados, topamos, en primeiro lugar cun imponente cruceiro con base de chanzos e cruz de mármore (fig. 7). Segundo Patrimonio Galego (Franco, 2023) e Gulías Lamas (2015), este cruceiro data de 1927. Polo tanto, considerando que Castelao cualificaba aquela historia como unha lenda de boca dunha persoa maior, non semella que ese cruceiro poida ser no que agardaba a muller, posto que un acontecemento dese tipo non se tería convertido en lenda en tan só tres anos. Por outra banda, tampouco sería este o cruceiro que o párroco mandou colocar no adro, posto que non se asemella en absoluto ao proporcionado por Castelao.

Figura 7. Cruceiro do adro de Santa María de Asados

Temos coñecemento de que en 1786, o escultor boirense Francisco Núñez realiza un cruceiro para esta igrexa:

En primero de maio de mil sietecientos ochenta y seis se puso el cruzero nuevo que está delante de mi puerta, concertado con Francisco Núñez, vecino de Santa Baya de Boiro, en la cantidad de nuebecientos reales vellón, cui obra tube por prezisa para las prozesiones de la Iglesia por no aver cruzero destinado para ellas. (Couselo Bouzas en Pérez Piñeiro, 2000, p.284).

Propoñemos a hipótese de que este sexa o cruceiro no que esperaba a muller da historia, posto que o párroco di que estaba “delante de mi puerta”, isto é, da reitoral. Este cruceiro foi posteriormente trasladado e non desbotamos que sexa o denominado como cruceiro vello de Asados, xa que, como indica Gulías Lamas, (2015), non está situado no seu lugar orixinal.

Procedemos, a continuación, a buscar a cruz que retrataba Castelao no adro. Alí aparecen tres cruces máis, que se atribúen a un viacrucis anterior (Gulías Lamas, 2015). Comparando a fotografía da publicación de 1930 con estas, ningunha delas coincide en altura nin feitura coa recollida por Castelao. Visitamos tamén a capela de Santa Lucía, que ten unha cruz moi semellante á fotografada por Castelao para Nós, pero vemos que tampouco coincide (fig. 8).

Se prestamos atención a unha das cruces do adro da igrexa de Santa María (fig. 9) vemos que o brazo máis longo ten un empate. Isto pódese comprobar tamén grazas á obra de Nepomucena Fernández Mariño, que recolle unha fotografía da cruz antes da súa restauración (2020). Polo tanto, aínda que de fuste

Figura 8. A cruz da historia de Castelao, a da capela de Santa Lucía e as tres cruces do adro de Santa María de Asados

visiblemente máis curto, podería ser esta unha restauración da cruz orixinal que Castelao fotografou no 1930?

Figura 9. Detalle do brazo empatado da cruz do adro de Santa María de Asados

Queda aquí este misterio por resolver para unha futura investigación.

Sen ir moi lonxe da igrexa, collemos camiño cara ao pazo dos Torrado na busca do coñecido como cruceiro vello de Asados (fig. 10), atribuído, como se mencionou, a Francisco Núñez en 1786 (Gulías Lamas, 2015) e que Castelao debuxa nunha das súas láminas (Rodríguez Castelao, 1950/1975, lámina XLVII).

Figura 10. Cruceiro vello de Asados

Destacamos a base deste cruceiro, na que se aprecian caveiras. Fala tamén Castelao destas caveiras e as súas varias interpretacións (Rodríguez Castelao, 1950/1975, pp. 139-143) pero non recolle a representación das mesmas neste cruceiro. Para iso, elixe o de Cortes (Rianxo), das cales non puidemos conseguir a imaxe por motivos de conservación, como veremos máis adiante.

LEIRO

Dirixímonos ata a igrexa de Santa María de Leiro para buscar os restos dun cruceiro de capela, que non existe no presente (Rodríguez Castelao, 1950/1975, lámina LXXIV). Cando Castelao debuxou esta peza, carecía xa da cruz que o coroaba. A día de hoxe non queda nin capela nin fuste nin nada que se asemelle a un cruceiro. Con todo, no camposanto desta igrexa sobreviviu a fermosa talla do fuste, e atopámola sobre unha construción funeraria (fig. 11) pertencente ao que fora párroco, Xosé Cambeiro Rodríguez (Gulías Lamas, 2015).

Figura 11. Imaxe do fuste do cruceiro de Santa María de Leiro no adro parroquial

Outro cruceiro que xa non encontramos completo nesta parroquia é o da fonte de Brión, datado en 1667 (Rodríguez Castelao 1950/1975, lámina LXXIV). Aquí, por fortuna, só botamos en falta unha das imaxes (fig. 12). Apuntamos deste cruceiro que a base ten varias covañas gravadas. Isto, aínda que non é obxecto de estudo para este artigo, non é algo excepcional. A simboloxía das covañas foi estudada amplamente por diversos autores. Destaquemos a teoría de que poden estar a representar almas (ver Torrado Cespón & Alonso Romero, 2015), sobre todo neste caso,

Figura 12. Cruceiro da fonte de Brión

cando hai testemuños de que este cruceiro era un lugar de enterramentos de bebés sen bautizar (Gulías Lamas, 2015), práctica común noutros cruceiros da contorna, como describe Torrado Cespón (2010).

RIANXO

Comezamos esta parada no corazón de Rianxo, na igrexa de Santa Comba. Alí damos, en perfectas condicións, con dúas das cruces que describe Castelao. En primeiro lugar, presidindo dende a ábsida sen chamar demasiado a atención para quen non o está buscando, temos a cruz sobre o *Agnus Dei* (fig. 13). Nela sobresaie a figura dun Cristo gastado, xa representado así polo propio Castelao (Rodríguez Castelao 1950/1975, p. 54).

Figura 13. Cruz con Cristo sobre o Agnus Dei da ábsida da Igrexa de Santa Comba (Rianxo)

Baixando a escalinata da igrexa, topamos co cruceiro que preside a praza. Trátase dun cruceiro que garda aínda os restos dunha policromía antiga, da que Castelao non fala no seu estudo. A pesar dos inevitables liques, áchase nun excelente estado de conservación (fig. 14). Di Castelao que ao cruceiro da praza levaban ata alí os meniños que tardaban en andar, e “fanlle dar algunhas voltas derredor das gradas, especialmente na mañán do sábado de Gloria e no intre de recomenzarse o tanxemento das campás” (Rodríguez Castelao, 1950/1975, p. 108). Aínda que non fala do número de voltas, acostumaban ser ben tres ou un múltiplo deste nos rituais de curación de males tales coma o aire ou o raquitismo ou, en xeral, enfermidades típicas dunha infancia carente de nutrientes, que non favorecía o correcto desenvolvemento físico nos primeiros anos. A práctica descrita por Castelao é, por suposto, totalmente pagá, por moito que se sitúe nunha celebración relixiosa. Alonso Romero (2010), relaciona esta práctica cos cultos solares, e presenta paralelismos coas Illas Británicas, xa sexan en torno a pedras ou a cruceiros.

Figura 14. Cruceiro da praza da igrexa de Santa Comba (Rianxo)

Pouco despois da admirar o cruceiro da igrexa de Santa Comba, dispuxémonos a buscar a entrada á finca de Martelo, situada na rúa Hospital, tamén coñecida como Campo de Cartas, na que, segundo o debuxo de Castelao, unha cruz central daba a benvida escoltada por dous escudos, o dos Andrade-Soutomaior e o dos Varela-Figueroa (Rodríguez Castelao 1950/1975, p. 92). Ante a imposibilidade de atopala, comentaron algúns veciños que tal entrada e tales escudos se extraviaran cando comezou a urbanización da zona. Os historiadores Xesús Santos e Xosé Comoxo confirman a desaparición destes escudos e desta cruz no seu libro sobre a heráldica rianxeira (Comoxo

e Santos, 1997), onde mostran unha foto da entrada á finca, na que se pode ver un dos escudos, pero non a cruz debuxada por Castelao nos anos 30 do século pasado.

Outro dos fracasos na busca de todas as cruces descritas por Castelao foi unha, particularmente singular, que presidía un hórreo. Trátase dunha cruz de centro cadrado (en oposición a moitas outras da comarca que presentan un círculo). A cantidade de hórreos en Rianxo non nos fai desbotar a idea de que, simplemente, non désemos con ela. Porén, testemuños doutras parroquias contan que durante a guerra houbo quen se dedicou a eliminar as cruces dos hórreos, xa que simbolizaban a opresión da igrexa para os do bando republicano. Fose cal fose a razón, non é infrecuente atopar hórreos que carecen de

cruz, non porque non a tivesen, senón porque alguén a sacou.

A seguinte parada foi no cemiterio, onde descansa parte da familia do autor. Nada máis entrar, vemos un cruceiro de cruz sinxela, cun fuste que parece pertencer a un cruceiro máis elaborado e grande (fig. 15). Castelao fala del cando menta os cruceiros góticos (1950/1975, p. 117) e descríbeo sen cruz, polo que se confirma que esta cruz é de construción moderna.

Imos despois ata as Cortes para atopármolos cun cruceiro que leva anos pedindo auxilio no seu silencio de pedra. Obsérvase como a Virxe ten a cara incrustada no revestimento do edificio que asoballa este cruceiro (fig. 16). Ante esta vista, non podemos comprender como se puido chegar a tal extremo que, ademais, lle está a custar a estabilidade a toda a estrutura, agora aguantándose ergueita polo apoio ortopédico de ferros e listóns de madeira (fig. 17). Destacaba Castelao deste cruceiro a representación da caveira e a serpe do pecado orixinal. Ambas figuras aparecen na base do cruceiro, inaccesible na actualidade.

Figura 15. Cruceiro do cemiterio de Rianxo

Figura 16. A Virxe coa cabeza no revestimento.

Figura 17. O cruceiro das Cortes en setembro de 2025

Imos agora cara ao mar para encontrarmos un penedo no que se ergueu unha cruz. O cruceiro da Pedreira (fig. 18) inclúeo Castelao para falar da cristianización de lugares de culto anterior. Neste caso, conta que este é un lugar onde se ocultaba unha serpe gardadora dun tesouro. Curiosamente, nunha nota, explica que ese non é en realidade o lugar orixinal de culto da serpe, senón que esa pedra “achábase nun pinal, á dereita do vello camiño que vai a Leiro, antre o lugar das Cortes e o de Brión, no sito que chaman Pedreira; pero desapareceu por obra e gracia do contratista que fixo a estrada inconcrusa que agora pasa por alí” (Rodríguez Castelao 1950/1975, pp. 180-182). Mover un

lugar de culto por razóns de accesibilidade ou de cambios da ordenación urbanística manifesta o profundo arraigamento da crenza ou práctica na sociedade. Sobre a serpe, podemos dicir que o culto aos ofidios aparece en Galicia en relación coas mouras, donas de tesouros, e coa capacidade de converterse en serpe. Para desencantar unha moura e, por tanto, gañar o seu amor e recibir o seu tesouro, é necesario bicala na súa forma de cóbrega. Albiscamos, así, dúas representacións da serpe nos cruceiros rianxeiros; por un lado, como no cruceiro de As Cortes e, como veremos máis adiante, nos de Taragoña, a serpe ten un claro simbolismo cristián ao relacionarse co pecado orixinal. No caso da Pedreira, conectamos coa mitoloxía galega.

TARAGOÑA

En Taragoña fálasenos doutro cruceiro, agora desaparecido, desta volta atribuído ao vello santeiro de Chave, Andrés Castaño Fernández, un canteiro de gran talento con máis de cen obras nos seus ciceis (Marco, 2013). Non queda rastro do cruceiro da Polonia; probablemente estivese situado no lugar que agora ocupa Casa Isolina (Castro Castaño e Fernández de la Cigoña Núñez, 2001). Quédanos o cruceiro feito polo seu descendente, Andrés Castaño Castro, en Campo de Pazos, que non foi descrito por Castelao pero que destaca pola súa representación da Piedade (fig. 19), moi semellante ao estilo de seu avó, segundo se pode apreciar no debuxo de Castelao.

Preto de Campo de Pazos, temos os dous cruceiros de Ourolo. O primeiro é outro dos cruceiros de capela incluídos no volume, e no que observamos como a face do Cristo xa estaba rota nos tempos do debuxo de Castelao (Rodríguez Castelao, 1950/1975, lámina LXXIII).

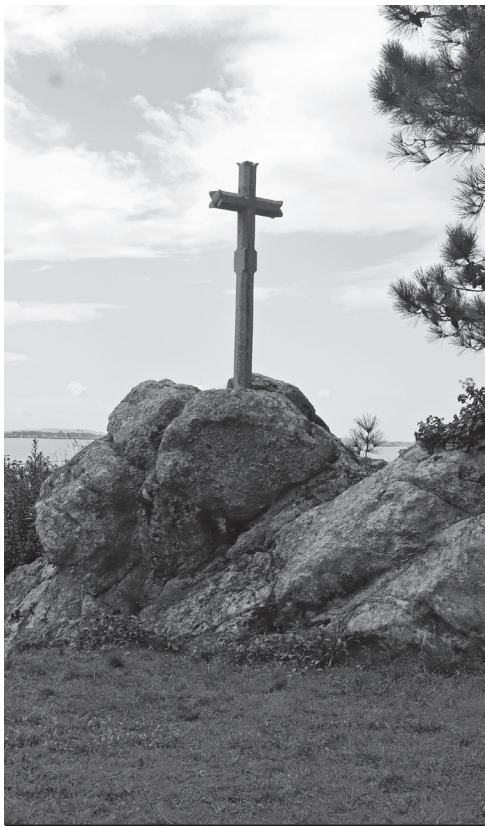

Figura 18. O cruceiro da Pedreira

Figura 19. Cruceiro de Campo de Pazos, autoría de Andrés Castaño Castro, descendente do vello Santeiro de Chave

Polo demais, mostra un excelente estado de conservación, mantendo a imaxe do interior debuxada polo autor rianxeiro e unha fermosa Piedade no reverso, a cal non incluíu nas súas láminas pero si que e é evidente no debuxo do frontal (non confundir co outro debuxo na mesma lámina, que non representa o cruceiro de Ourolo, senón o de Cespón). Ademais, pode verse un uso habitual por parte dos veciños (fig. 20) probablemente por ser este un cruceiro de soterramento de meniños.

En Ourolo damos tamén con outro cruceiro que podemos identificar coma un que sitúa tamén en Taragoña e do que non

Figura 20. Cruceiro de Ourolo I

da moitas pistas da súa situación. Castelao destaca deste cruceiro a representación de Adán e Eva escribindo que son "coma dous rapaciños daquel lugar mariñeiro cando se botan a nadar, tapándose candorosamente coas mans" (1950/1975, p. 145), e dá conta desta escena na lámina XXVI. Achamos, tamén, en Taragoña, outro cruceiro cunha representación semellante no lugar de As Barreiras e non podemos asegurar cal deles é o elixido por Castelao para esta descrición e debuxo. (fig. 21 e 22)

Figura 21. Adán, Eva e a serpe en Ourolo II

Rematamos esta viaxe polas cruces de Castelao no lugar de A Laxe, con dous cruceiros identificados nas láminas de Castelao como "Laxe pequena" (Rodríguez Castelao, 1950/1975, láminas LXX e LXXI) (fig. 23, 24 e 25). A modo anecdótico, cando fomos visitar o cruceiro da Laxe, a dona da casa dixo que ía sacar as flores para que o vísemos ben. Dixémoslle que sen as flores, o cruceiro non tería o mesmo valor para o noso traballo.

O outro cruceiro da Laxe, sen desmerecer ao primeiro, é unha fantástica obra de cantería. Castelao úsao para establecer un paralelismo

Figura 22. Adán, Eva e a serpe en As Barreiras

mo entre este e un da mesma descrición en Berrimes.

Anotaba Castelao ao falar destes cruceiros que unha velliña de Taragoña lle contara que o famoso bandido das Rías Baixas, Xan Quinto, escapara da Garda Civil despois de cometer un roubo. A besta na que ía parou fronte a un cruceiro deste tipo e negouse a continuar o camiño ata que Xan baleirou as alforxas (Rodríguez Castelao, 1950/1975, p. 176). Non sabemos se foi un destes cruceiros da Laxe, pero si vemos como a Virxe do Loreto cumpriu a súa misión de combatente contra

Figura 23. Cruceiro da Laxe I

os roubos como comentabamos ao principio deste artigo. É de destacar que a figura de Xan Quinto tiña gran relevancia no concello de Rianxo, onde se recolleron moitas máis historias sobre as súas andanzas, chegando a dicir que se agochaba en Ourolo e que os protexía dos ataques dos veciños de Bealo (Durán, 1973).

Rematamos esta andaina pensando en todo o que un cruceiro significa pese a que case non profundamos nos ritos, na tradición e na forma de querelos na paisaxe da nosa contorna. A riqueza escultórica e espiritual

Figuras 24 e 25. Cruceiro da Laxe II e detalle dunha das figuras esculpidas na capeliña

dos cruceiros e as cruces de pedra adoita pasar desapercibida polo costume, pero a nosa memoria sería moi diferente sen aquel cruceiro do campo da festa, ou aquel que sempre ten unha candeia prendida. Estiveron aí toda a nosa vida e son parte da nosa forma de entender a realidade e o abstracto. O tempo e a falta de información fai que cheguen a perderse no esquecemento, coma o cruceiro de Outeiro, ou sufran a tortura urbanística do cruceiro das Cortes. Noutras, simplemente, desaparecen do recordo por non se saber a historia que teñen detrás, coma o cruceiro do adro de Asados.

Queda aquí esta revisión do 2025 para seguir contando con eles.

REFERENCIAS:

Alonso Romero, F. (2010). El rito de circunvolución en torno a las piedras y cruceros de las Islas Británicas. En E. Fernández de la Cigoña (Ed.). *Actas do II Congreso Galego sobre Cruceiros e Cruces de Pedra* (86-90). AGCE.

Durán, J. A. (1973). La leyenda de Xan Quinto, bandolero gallego. *Triunfo*, 27(543), pp. 24-27. <http://hdl.handle.net/10366/58973>

Castro Castaño, J. A., Fernández de la Cigoña Núñez, E. (2001). *Vidas labradas en pedra. Os Santeiros de Chave – Lousame*. Concello de Lousame.

Comoxo, X., Santos, X. (1997). *A heráldica nas terras de Rianxo: Brasóns e linaxes*. Deputación da Coruña.

Fernández Mariño, N. (2020). *Máis 800 cruceiros, fervenzas, miradores e outras vistas do Barbanza. Rianxo*. Recuperado de <https://cruceirosdegalicia.xyz/Cruceiros/15/15072/RIANXO.pdf>

Franco, O. (2023, 27 de marzo). *Cruceiro no adro da igrexa parroquial de Santa María de Asados*. Patrimonio Galego. <https://patrimoniogalego.net/index.php/115477/2023/03/cruceiro-no-adro-da-igrexa-parroquial-de-santa-maria-de-asados/>

O Baixo Ulla. (s. f.). *Cruceiro da Igrexa de Santa María de Asados*. O Baixo Ulla. <https://www.obaixoulla.gal/elementos/rianxo/elementos-relixiosos/cruceiro-da-igrexa-de-santa-maria-de-asados>

Marco, A. (2013). María Consuelo Castaño Blanco. Unha vida atravesada pola represión da ditadura argentina. *Anuario de Estudos do Barbanza*, 9, pp. 103-120.

Pérez Piñeiro, M. I. (2000). Aportación documental al estudio histórico-artístico del arciprestazgo de Ponte Beluso. *Cuadernos de Estudios Gallegos*, XLVII, 113, pp. 263-304.

Rodríguez Castelao, A. D. (1930). Dúas lendas. *Nós: boletín mensual da cultura galega*, 73, pp. 9-11.

Rodríguez Castelao, A. D. (1934). *As cruces de pedra na Galiza. Discurso de ingreso na Academia Galega* [Manuscrito]. Arquivo da Real Academia Galega. https://academia.gal/documents/35271/1791687/Documento_06.pdf

Rodríguez Castelao, A. D. (1950/1975). *As cruces de pedra na Galiza*. Akal.

Torrado Cespón, M. (2010). Historia recollidas nalgúns cruceiros do concello de Boiro (A Coruña). En E. Fernández de la Cigoña (Ed.). *Actas do II Congreso Galego sobre Cruceiros e Cruces de Pedra* (44-47). AGCE.

Torrado Cespón, M., Alonso Romero, F. (2015). El rito propiciatorio de la fecundidad humana en el entorno del antiguo alcornocal de San Ramón de Bealo (Boiro, A Coruña), y otros testimonios de dendrolatría. *Anuario Brigantino*, 38, pp. 91-110.